

Ю. С. ПЕДЬКО,
кандидат юридичних наук

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанням місця норм, що регулюють порядок діяльності адміністративних судів в Україні, у національній системі права. Особливу увагу приділено проблемі існування адміністративного процесуального права та варіантам його існування.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, галузь права.

Статья посвящена вопросам места норм, регулирующих порядок деятельности административных судов в Украине, в национальной системе права. Отдельное внимание уделено проблеме существования административного процессуального права и вариантам его существования.

Ключевые слова: административная юстиция, административное судопроизводство, отрасль права.

Article is devoted to substantiation of the place of norms, regulating the order of activity of administrative courts in Ukraine in the national system of law. Separate attention is given to the problem of existence of administrative process law and variants of its existence.

Key words: administrative justice, administrative legal proceedings, branch of law.

Запровадження адміністративної юстиції в Україні, яке супроводжувалося створенням адміністративних судів та нормативним урегулюванням порядку здійснення адміністративного судочинства як спеціалізованого різновиду судового захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, спонукає до всебічного дослідження даного правового явища. Зокрема, вважаємо за необхідне звернути увагу і на питання місця адміністративної юстиції та адміністративного судочинства у національній системі права, актуальне в умовах реформування галузі адміністративного права України та появи прихильників існування окремої галузі адміністративно-процесуального права.

Слід зазначити, що актуальність порушеного у статті питання зумовлюється необхідністю побудови логічно вивіреної, предметно визначеної системи адміністративного права й необхідністю виявлення основних шляхів взаємозв'язку та взаємодії матеріальних і процесуальних норм даної галузі права. Саме тому вважаємо за необхідне звернути увагу науковців і практиків на галузеву приналежність норм, які регулюють здійснення адміністративного судочинства і норм, які забезпечують правове регулювання суспільних відносин, що створюють середовище функціонування адміністративної юстиції в цілому.

Крім того, слід зазначити, що дослідження питань галузевої належності адміністративної юстиції жодного разу не мали безпосереднього (предметно-

го) характеру, а здебільшого супроводжували загальні дослідження адміністративно-правових проблем. Зокрема, такі питання порушувалися при з'ясуванні змісту адміністративно-процесуального права (або адміністративного процесу) та його співвідношення з адміністративним правом, адміністративною юстицією (або адміністративним судочинством) у працях В. Б. Авер'янова, В. М. Бевзенко, О. В. Кузьменко, А. Т. Комзюка, Е. Ф. Демського та деяких інших дослідників.

Метою нашої статті є упорядкування відомостей про галузеві риси адміністративного судочинства, з'ясування основних ознак правовідносин, які є підґрунтям виникнення справ адміністративної юрисдикції та середовищем їх вирішення та визначення місця адміністративної юстиції у системі права України.

Після прийняття і вступу в силу Кодексу адміністративного судочинства України (2005) офіційно було підтверджено й конкретизовано поширення юрисдикції судової влади на публічно-правові відносини, що виникають у нашій державі (йдеться насамперед про публічно-владні відносини, в тому числі адміністративно-правового характеру), а отже, з'явилися нові правовідносини, які пов'язані із здійсненням адміністративного судочинства, за участі відповідних суб'єктів.

Слід зазначити, що ідеї адміністративної юстиції як досить самостійної складової частини предмета поліцейського, а згодом – адміністративного права дістали в Україні своє науково-теоретичне підґрунтя ще наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.

У наукових працях вітчизняних вчених висвітлення характерних ознак, поняття та змісту адміністративної юстиції розгорталось в міру звернення до практичного досвіду зарубіжних країн (Франції, Німеччини тощо) по запровадженню та функціонуванню даного атрибуту правової державності, а також до відповідних досліджень зарубіжних учених. Зокрема, значний вплив на становлення наукових уявлень вітчизняних вчених про інститут адміністративної юстиції мали теоретичні положення, що містилися в працях Р. Гнейста, О. Майєра, М. Оріу та інших науковців.

Необхідність вивчення зарубіжного досвіду функціонування адміністративної юстиції зумовила появу досліджень, спеціально присвячених особливостям її організації та процесуальної діяльності в країнах Західної Європи. Зокрема, в 1879 р. вийшла праця М. О. Куплеваського «Административная юстиция в Западной Европе», в якій, разом зі зверненням по досвід законодавчого закріплення інституту адміністративної юстиції в зарубіжних країнах (зокрема особлива увага приділялася адміністративній юстиції у Франції), вперше було обґрунтовано необхідність розв'язання такого найважливішого завдання будь-якого державного ладу, як забезпечення прав і законності у галузі управління.

У літературі тих часів активно вівся пошук шляхів ефективного забезпечення законності управління, можливість якого зумовлювалася багатьма факторами. Серед них: наявність належних моральних якостей і достатнього ступеня загальної і спеціальної освіти виконавців закону, достатній рівень публічності урядових дій, розвиток преси та ін. При цьому однією з найго-

ловніших умов забезпечення недоторканності належних кожному прав було визнано правильну організацію адміністративної юстиції. Під адміністративною юстицією розумілося вирішення спорів про право, які виникають між окремою фізичною або юридичною особою (шпиталем, громадою, земством, церквою) та адміністрацією з приводу дій, упущень або вимог у тих випадках, коли адміністрація є представником «державного авторитету» (наприклад поліцейської, військової влади), а не представником «фіску», тобто держави – власника, продавця, покупця тощо.

У період становлення адміністративного права як галузі права та галузі юридичної науки сприйняття адміністративної юстиції як складової частини адміністративного права було виправданим саме з погляду врахування першого адміністративно-юстиційного досвіду у світі – французького. Оскільки саме у Франції адміністративна юстиція вперше стала складовою не тільки адміністративного права, а й функціонування органів виконавчої влади, при цьому була врахована в першу чергу суб'єктна особливість спорів, за участю представників виконавчої гілки влади (у Франції функції органів адміністративної юстиції виконували представники саме виконавчої влади, а не судової).

Сучасний український варіант адміністративної юстиції не схожий на французьку модель адміністративної юстиції і при цьому більш нагадує модель німецьку, яка, як відомо, базується на спеціалізації органів судової влади, саме враховуючи необхідність розгляду та вирішення специфічних публічно-правових спорів, а тому орієнтується передовсім на специфіку публічно-правових відносин, які є середовищем виникнення конфліктів, що стають джерелом виникнення спорів, підвідомчих адміністративним судам.

Водночас із процесом інституціоналізації адміністративного судочинства в Україні у новітній навчальній та науковій літературі у галузі адміністративного права почали звертати окрему увагу на адміністративну юстицію та відносини, що виникають під час здійснення юрисдикції адміністративних судів. При цьому окремі автори такі відносини без застережень відносять до переліку відносин, що становлять предмет адміністративного права, який сьогодні перебуває на етапі переосмислення, що детерміновано реформуванням національного адміністративного права в цілому¹. Можна констатувати, що віднесення адміністративної юстиції до предмета адміністративно-правового регулювання є логічним продовженням положень проекту Концепції реформи адміністративного права України, згідно з якою адміністративна юстиція мала стати однією із форм судового контролю за виконавчою владою та відповідно зайняти чільне місце серед інших видів забезпечення законності у державно-му управлінні.

Разом з тим адміністративну юстицію та адміністративне судочинство як складову системи права вітчизняні учені розглядають по-різному: як інститут адміністративного права²; як підгалузь права в системі адміністративно-процесуального права³; як окрему галузь права⁴, як системне об'єднання юридичних норм, що ним регулюється порядок розгляду справ в адміністративних судах⁵.

У Росії за відсутності подібного до нашої країни механізму спеціалізованого судового захисту прав, свобод і законних інтересів суб'єктів публічно-пра-

вових відносин дискусія щодо місця адміністративної юстиції в системі права відбувається навколо уточнення предмета адміністративного права. Так, К. С. Бельський відповідно до запропонованої ним нової структури предмета адміністративного права називає три підгалузі адміністративного права: управлінське право, поліцейське право та право адміністративної юстиції. Не погоджуючись із поділом системи на три підгалузі, Ю. М. Старилів пропонує зберегти поділ адміністративного права на частину загальну і особливу і називає такі інститути загальної частини адміністративного права: організація управління, процес управління, адміністративна юрисдикція, адміністративна юстиція (адміністративне судочинство). Д. М. Бахрах, не погоджуючись з К. С. Бельським, що називає адміністративну юстицію підгалуззю адміністративного права, вважає, що «в Росії це правосуддя в адміністративних справах, що здійснюється за нормами цивільно-процесуального та арбітражно-процесуального права, тобто як цивільне судочинство»⁶.

Значимо, що, враховуючи особливості процесуального забезпечення судового розгляду адміністративних справ у Росії, слід погодитися саме з позицією Д. М. Бахраха.

Потрібно наголосити, що саме процесуальну складову адміністративної юстиції, яка в Україні представлена упорядкованим нормами КАС адміністративним судочинством, тобто діяльністю адміністративних судів по розгляду і вирішенню певних публічно-правових спорів, можна вважати визначальною при з'ясуванні місця адміністративної юстиції у системі національного права, оскільки саме адміністративне судочинство відображає принциповий та функціональний зміст адміністративної юстиції, визначає механізм та інструментарій досягнення завдань, поставлених перед адміністративною юстицією. При цьому необхідно зазначити, що адміністративна юстиція, на нашу думку, має і інші складові, зокрема організаційну (система адміністративних судів) і матеріальну, яка не є тотожною матеріально-правовій, а передбачає в першу чергу наявність публічно-правової сфери функціонування адміністративних судів та конфліктів, які обумовлюють юрисдикційні межі діяльності адміністративних судів.

Визначальний характер адміністративного судочинства як основного атрибуту адміністративної юстиції зумовлений і тим фактом, що значна кількість дослідників взагалі не вбачає різниці між адміністративною юстицією та адміністративним судочинством, а, наприклад, Ю. М. Козлов вказує на те, що під «юстицією» як елементом адміністративного права слід розуміти адміністративне судочинство, яке цей автор отожднює з адміністративним процесом (на відміну від управлінського процесу)⁷. Однак він тут же робить застереження, що поки в Росії інститут адміністративної юстиції не склався, про неї навряд чи можна говорити як про підгалузь адміністративного права (може існувати тільки у межах інституту адміністративної юрисдикції).

До того ж зазначимо, що у вузькому значенні (у зарубіжних країнах – один з найпоширеніших підходів) під адміністративною юстицією розуміється певний порядок вирішення у судовій процесуальній формі спорів, які виникають у сфері управління між приватними особами та публічною адміністрацією, що

реалізується у діяльності юрисдикційних органів, спеціально створених для вирішення правових конфліктів⁸. При такому підході на перший план як провідна ознака адміністративної юстиції виходить судовий процесуальний порядок їх вирішення у відповідних юрисдикційних органах.

Можливо, цей фактор, а також те, що КАС України у термінологічному ряду використав термін «адміністративний процес», відіграв не останню роль у віднесенні адміністративної юстиції до підгалузі адміністративного процесуального права, на існуванні якого наполягають окремі дослідники. Зокрема, Е. Ф. Демський ґрунтовно відстоює реальність «існуючого юридичного утворення» – адміністративно-процесуального права, включаючи до нього всі можливі варіанти реалізації матеріальних норм адміністративного та деяких інших галузей права, яка є необхідною умовою реалізації та захисту прав і свобод фізичних осіб і виконує ще ряд важливих завдань, серед яких – і розгляд та вирішення індивідуальних адміністративних справ адміністративними судами⁹.

Однак, продовжуючи свої міркування, автор доходить не досить логічного висновку про предмет адміністративно-процесуального права, який, на його думку, становить система суспільних правовідносин, «які виникають між органом владних повноважень, їх посадовими особами, судом, з одного боку, та фізичними чи юридичними особами, з іншого, щодо визнання, реалізації і захисту прав і законних інтересів особи і держави у сфері публічних відносин, та розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, визначеному адміністративним процесуальним законодавством»¹⁰.

Таке визначення предмета «адміністративного процесуального права» містить досить суперечливі та неоднозначні позиції, щодо яких, враховуючи необхідність визначення особливостей правового регулювання адміністративного судочинства, ми хочемо дати деякі пояснення.

Таке формулювання предмета «адміністративного процесуального права» взагалі виводить за межі даної галузі тристоронні відносини, що виникають під час здійснення адміністративного судочинства, де дві сторони вступають у спір, який вирішується за допомогою адміністративного суду. Тобто в таких відносинах діє формула «позивач (суб'єкт владних повноважень або невідданий суб'єкт) – адміністративний суд – відповідач (суб'єкт владних повноважень або невідданий суб'єкт)», а, отже, можливий варіант і відносин без невідданих фізичних чи юридичних осіб (тільки між суб'єктами владних повноважень).

На нашу думку, не досить коректною є запропонована автором подібної дефініції формула – «щодо визнання, реалізації і захисту прав і законних інтересів особи і держави у сфері публічних відносин та розгляду і вирішення адміністративних справ», оскільки таким чином «адміністративне процесуальне право» поділяється на дві частини: 1) щодо забезпечення визнання, реалізації і захисту прав і законних інтересів особи і держави у сфері публічних відносин і 2) щодо розгляду і вирішення адміністративних справ. Однак слід зазначити, що визнання, реалізація і захист прав і законних інтересів особи і держави у сфері публічних відносин здійснюється шляхом розгляду і вирішен-

ня відповідних адміністративних справ. При цьому досить згадати хоча б ст. 2 КАС України, що фіксує завдання адміністративного судочинства, яким є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, а адміністративне судочинство, у свою чергу, формулюється як діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ (ст. 3 КАС).

Зрештою, варто було б пояснити, що розуміється під «адміністративним процесуальним законодавством», оскільки автор такого пояснення не зробив. На нашу думку, в чистому вигляді такого законодавства не існує, тобто знайти хоча б одне джерело так званого суто «адміністративного процесуального права» в системі права України практично дуже важко.

Більшість законодавчих джерел, в яких містяться норми адміністративно-процесуального характеру, мають змішаний характер. Навіть Кодекс України про адміністративні правопорушення і КАС України не є суто процесуальними, що, на нашу думку, зумовлює сумнівність існування предмета «адміністративного процесуального права» у вищезазначеному прикладі його розуміння. Причому якщо в теорії права здебільшого система права та система законодавства розрізняються, з чим можна погодитися, то система будь-якого процесуального права є тотальною системою відповідного процесуального законодавства, яке є найтипівішим прикладом формалізації права.

До того ж сам Е. Ф. Демський справедливо зазначає, що система «адміністративного процесуального права» повинна мати ознаки логічності об'єднання та єдності взаємозв'язків між нормами і правовими інститутами¹¹, з чим можна абсолютно погодитися. Однак у запропонованому варіанті існування «адміністративного процесуального права» не може бути отриманий логічний результат – одні й ті самі норми не можуть впливати на суспільні відносини у різноманітних провадженнях. Оскільки для проваджень в адміністративному судочинстві, проваджень у справах про адміністративні правопорушення, проваджень за зверненнями громадян та інших проваджень існують власні принципи та спеціальні нормативні акти, що їх регулюють.

Загальні ж принципи такої галузі можна вивести тільки роблячи теоретичні узагальнення і враховуючи загальність конституційних принципів для функціонування будь-яких органів публічної влади (наприклад, законність, верховенство права, гласність, рівність прав тощо). Причому навіть зміст конституційних принципів може різнитися залежно від провадження. Зокрема, принцип верховенства права в Конституції України за своїм змістом не є тотальним змістові цього ж принципу, закріпленого в нормах КАС, що детерміновано конкретними завданнями, які стоять перед адміністративним судочинством.

На нашу думку, логічніше визначити адміністративно-процесуальне право як сукупність процесуально-правових норм, закріплених КАС України, що регулюють правовідносини між адміністративним судом та учасниками процесу з приводу розгляду та вирішення публічно-правового спору між фізичними і юридичними особами та суб'єктами владних повноважень¹², однак враховуючи при цьому, що суспільні відносини стають правовими тільки після урегулю-

вання їх нормами певної галузі права, і те, що все ж не потрібно обмежувати такі відносини тільки єдиним типом – «невладний суб'єкт – суб'єкт владних повноважень».

В той же час, думка про виокремлення адміністративного процесуального права як галузі права, яка регулює суто відносини, що виникають під час здійснення адміністративного судочинства, не є особливо популярною серед вітчизняних науковців, що обумовлено підтримкою більшістю учених традиційного для пострадянського адміністративного права широкого розуміння адміністративного процесу, в якому дуже важко (на нашу думку, просто неможливо) підтримувати логічність і єдність механізму правового регулювання.

При цьому навіть широке трактування адміністративного процесу, яке преважує сьогодні і в російських працях з адміністративного права¹³, не завжди пов'язується з існуванням окремої галузі адміністративного процесуального права, при цьому адміністративний процес розглядається як частина адміністративного права, як форма реалізації його матеріальних норм¹⁴, а адміністративно-процесуальні відносини розглядаються як результат адміністративно-процесуальної діяльності, що є частиною управлінської діяльності¹⁵.

Найпоспідовнішим в обстоюванні адміністративно-процесуальної галузі права був В. Д. Сорокін, але слід зауважити, що він свого часу розглядав адміністративний процес поза межами судової діяльності, в умовах відсутності адміністративного судочинства, і зрештою обґрунтував позицію єдності предмета правового регулювання, виключно в межах якої розробляв свої теоретичні постулати про адміністративне процесуальне право¹⁶.

Така неоднозначна ситуація з визначенням співвідношення понять «адміністративний процес», «адміністративне процесуальне право», «адміністративна юстиція», «адміністративне судочинство» ускладнює визначення місця адміністративної юстиції та адміністративного судочинства в системі національного права.

З цього приводу варто підтримати певне застереження, яке висловлює О. В. Кузьменко (з приводу ототожнення в російській літературі «адміністративної юстиції» та «адміністративного процесу»), яке вона підкріплює твердженням про нелогічність віднесення адміністративно-юстиційного права до предмета адміністративного права¹⁷, що звичайно не обумовлює відсутність взаємозв'язку між адміністративним правом та механізмом захист прав його суб'єктів, у ролі якого виступає адміністративна юстиція.

Разом з тим, на нашу думку, не слід так акцентувати увагу на розрізненні понять «процес» і «процесуальне право» у контексті місця даних явищ у механізмі правового регулювання. Звичайно, будь-який різновид юридичного процесу, в тому числі адміністративний, – це упорядкована нормами права діяльність, і він передбачає наявність відповідних правовідносин, що стають правовими внаслідок регулятивного впливу норм відповідної галузі права. Тобто в термінологічному контексті немає сумнівів у тому, що «процес» та «процесуальне право» – різні поняття; але у контексті механізму правового регулювання немає необхідності їх так суворо розводити.

Це підтверджується і, наприклад, тим, як представники науки цивільного процесу визначаються з назвами підручників, які мають назви як «цивільний процес», так і «цивільне процесуальне право»¹⁸, що, звичайно, не говорить про тотожність даних явищ. Така ситуація свідчить тільки про те, що загалом юридичний процес дуже часто розглядають як: 1) правову форму діяльності певних уповноважених суб'єктів і 2) сукупність (систему) норм права, що регулюють порядок такої діяльності. Все залежить тільки від того, який поняттєвий ряд використовує той чи той автор, хоча для чистоти такого ряду можна використовувати і різні терміни, а саме «юридичний процес» і «процесуальне право».

Однак це питання, на нашу думку, не є дуже принциповим. Головне, щоб автор тієї чи іншої позиції бачив різницю між такими різними варіантами використання поняття «юридичний процес» та послідовно і логічно проводив таку думку через все дослідження. До того ж, як свідчить теорія і практика, наявність такого явища, як юридичний процес, ще не обумовлює наявність кореспондуючого йому процесуального права як самостійної відособленої галузі, що має місце, наприклад, на нашу думку, в конституційному праві України.

Тому немає ніякої, як вказує О. В. Кузьменко, «недоречності»¹⁹ в тому, що в літературі вказується на особливості процесу розгляду справ в адміністративних судах, який за природою правовідносин може вважатися не складовою частиною адміністративного права, а цілком самостійною галуззю права судово-процесуальної спрямованості²⁰.

Звичайно, саме специфіка правовідносин, які виникають у процесі розгляду справ в адміністративних судах, говорить про те, що вони не можуть бути результатом впливу ефемерних загальних норм «адміністративного процесуального права», існування якого підтримується окремими прихильниками широкої концепції адміністративного процесу. Навряд чи можна погодитися з тим, що таке всеосяжне «адміністративно-процесуальне право» регулює всі без винятку відносини, які виникають з приводу реалізації матеріальних норм адміністративного та деяких інших галузей права під час вирішення зовсім різних за своєю сутністю і змістом індивідуально конкретних юридичних справ, до того ж не завжди адміністративних.

Таким чином, враховуючи те, що ми розрізняємо адміністративну юстицію та адміністративне судочинство, вважаємо важливим визнати той факт, що адміністративна юстиція як організаційно-правове явище, різновид правосуддя піддається впливу з боку норм різних галузей права, зокрема конституційного, адміністративного, фінансового, земельного тощо. Отже, умовні «адміністративно-юстиційні норми» становлять комплексне правове утворення, при цьому частина таких норм може бути присутня в адміністративному праві як окремих інститут судового захисту прав суб'єктів адміністративно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень і/або судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади (в даному випадку йдеться про місце норм, які регулюють інститут адміністративної юстиції у системі адміністративного права).

На відміну від адміністративної юстиції як складного поліелементного явища, адміністративне судочинство передбачає наявність однорідних відно-

син, зі специфічною власною структурою (суб'єкт, об'єкт, зміст), які регулюються сукупністю логічно і предметно взаємопов'язаних в КАС України норм, що, на нашу думку, дозволяє говорити про наявність ще однієї (поряд із господарським процесуальним, цивільним процесуальним правом) повноцінної галузі судово-процесуального права – адміністративно-процесуального права з власним предметом та особливостями методу правового регулювання.

При цьому слід нагадати, що законодавчо термін «адміністративний процес» поєднаний нормами КАС України саме з адміністративним судочинством, що зумовлено насамперед європейським досвідом законодавчого закріплення засад функціонування даного правозахисного інструмента.

Отже, підсумовуючи, вважаємо за необхідне зазначити, що, на нашу думку, адміністративна юстиція може бути включена до сфери регулятивного впливу норм адміністративного права виключно як частина механізму захисту прав, свобод та законних інтересів громадян у сфері здійснення виконавчої влади, а адміністративне судочинство як процесуальна діяльність адміністративних судів щодо розгляду та вирішення підвідомчих їм відповідно до норм КАС України публічно-правових спорів передбачає наявність адміністративного процесуального права, яке забезпечує галузеве правове регулювання адміністративно-судової діяльності.

1. Адміністративне право України: Академ. курс: Підруч.: У 2 т.: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – С. 85–88. **2.** Адміністративне судочинство: Підруч. / За заг. ред. Т. О. Коломоєць. – К.: Істина, 2009. – С. 12. **3.** Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 20. **4.** Адміністративний процес України: Навч. посіб. / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К.: Прецедент. – 531 с. **5.** Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. – К.: Атіка, 2005. – С. 160. **6.** Бурков А. Л. К вопросу об отраслевой принадлежности института административной юстиции // Журнал российского права. – 2003. – № 4. – С. 62–68. **7.** Козлов Ю. М. Административное право: Учеб. – М.: Юристь, 2007. – С. 83. **8.** Административное право зарубежных стран: Учеб. / Под ред. А. Н. Козырева и М. А. Штатиной. – М.: Спарк, 2003. – С. 189–190. **9.** Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 21. **10.** Там само – С. 22. **11.** Там само – С. 45. **12.** Адміністративний процес України: Навч. посіб. / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К.: Прецедент. – С 53–54. **13.** Козлов Ю. М. Административное право: Учеб. – М.: Юристь, 2007. – С. 431–486; Бахрах Д. Н. Административное право России: Учеб. для вузов. – М., 2000 – С. 300–316. **14.** Габричидзе Б. Н., Чернявський А. Г. Административное право. – М., 2002. – С. 267. **15.** Панова И. В. Административно-процессуальное право России. – М.: Норма, 2003. – С. 30. **16.** Сорокин В. Д. Избранные труды. – СПб., 2005. – 1086 с. **17.** Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. – К.: Атіка, 2005. – С. 162–163. **18.** Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи: Науково-практичний посіб. – К.: Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – 448 с.; Чернооченко С. І. Цивільний процес України: Навч. посіб. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 308 с.; Чернооченко С. І. Цивільний процес: Вид. 2-е, перероб. та доп.: Навч. посіб. – К.: Центр навч. літ., 2005. – 472 с.; Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академ. курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2005. – 624 с.; Цивільний процес України: Академ. курс /

За ред. С. Я. Фурси. – К.: Фурса, КНТ, 2009. – 848 с. **19.** Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. – К.: Атіка, 2005. – С. 159–160. **20.** Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 2003. – С. 42.